

11. Манузіна Є. Розвиток системи ціннісних орієнтацій у майбутніх педагогів / Є. Манузіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.history.yar.ru
12. Мясіщев В. Психология отношений / В. Мясіщев. – М., 1995. – 296 с.
13. Набока О. Формування ціннісних орієнтацій у старшокласників спеціалізованих класів економічного профілю: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01/ О.Набока. – Луганськ, 2002. – 20 с.
14. Парсонс Т. Система координат действия и общая теория систем действия: культура, личность и место социальных систем / Т.Парсонс // Американская социологическая мысль. – М., 1996.
15. Петінова О. Соціально-побутове в ціннісних орієнтаціях особистості / О.Петінова. – Одеса, 2004. – 20 с.
16. Подвиг С. Изучение ценностных ориентаций молодежи как важный фактор совершенствования идейно-воспитательной работы / С. Подвиг // Вопросы идейно-политического воспитания молодежи в условиях развитого социализма. – М., 1981.
17. Ручка А.А. Ценностный подход в системе социологического знания / А.А.Ручка / АН УССР, Ин-т философии. – К.: Наук. думка, 1987. – 154 с.
18. Савченко Л. Вивчення ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді / Л.Савченко // Рідна школа. – 2005. – №8. – С. 39–41.
19. Слостєнин В. Введение в педагогическую аксиологию / В.Слостєнин, Г.Чижакова. – М.: АCADEMIA. – 2003. – 188 с.
20. Формування у молодших школярів ціннісних орієнтирів за творами В.О. Сухомлинського. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.referatnatemu.com/>
21. Фролова Н. Трансформація ціннісних орієнтацій: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01/ Н.Фролова. – К.: 1998. – 20 с.
22. Фурман А. Ціннісно-орієнтаційні чинники особистісного розвитку майбутніх психологів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / А.Фурман. – Одеса, 2009. – 20 с.
23. Цінності та ціннісні орієнтації у системі людської діяльності. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: www.djereho.com/
24. Шафаренко К. Формування ціннісних орієнтацій молодих сімей засобами культурно-просвітницької роботи / К.Шафаренко // Рідна школа. – 2005. – №4. – С. 29–32.
25. Шевчук М. Психологічні особливості формування ціннісних орієнтацій особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / М.Шевчук. – К., 2000. – 20 с.
26. Шульга Р. Искусство и ценностные ориентации личности / Р.Шульга. – К.: Наук. думка. – 1989. – 118 с.
27. Берегова Г. Д. Ціннісні орієнтації у новому світогляді сучасної особистості / Г.Д. Берегова // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2013. – № 4. – С. 3-8.

Дробітько А.І.
ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» (Україна)

ТЕОЦЕНТРИЗМ – ОСНОВНА СОЦІАЛЬНА ПАРАДИГМА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Епоха Середньовіччя охоплює умовно окреслений дослідниками період від V-VI ст. до XV ст., включаючи й проміжну епоху Відродження (фр. *renaissance*) з притаманним їй гуманістичним світоглядом, ідеями «відродження» античної традиції та культури, антисхоластичним спрямуванням. Середньовіччя принесло чимало нового: 1) феодальний спосіб життя з переважно аграрним господарством; 2) специфічний характер мислення з ідеальним тлумаченням реальності, особливою увагою до духовного; 3) домінування релігійної ідеології, що впливала на всі сфери життя й деякою мірою гальмувала розвиток соціокультурного пізнавального процесу.

Сприйняття світу стає іншим – двоїстим, світ розмежовується на справжній і несправжній, істинний і неістинний. При цьому особистість, хоч і є первородно гріховною, може заслужити порятунок, обравши правильний спосіб життя. Середньовіччя із

домінуванням християнської релігії в усіх сферах життя висуває на перший план проблему вибору між світом духовним і природним, істинним і хибним. Теологія підноситься до найголовнішого суспільно значущого знання, якому підпорядковані всі інші види знання, наука в цілому. Все це визначило особливості тлумачення соціальних явищ і фактів, соціальних процесів, розуміння суспільства та ін. Соціальні ж явища розглядались у контексті філософії, котра першопричиною світу й об'єктом усіх соціальних явищ визнавала Бога.

Кожна епоха формує свої соціальні парадигми – уявлення, зразки й цінності. Соціальні ідеї античності, на думку Берегової Г.Д., відображали залежність людини від природи, держави-поліса, але земне життя все ж було автономним, людина діяла тією мірою, якою не виступала проти долі. Середньовіччя формує ж нову соціальну парадигму – теоцентризм: космологічний фаталізм змінюється християнським провіденціалізмом; відбувається переорієнтація світогляду на особистість як творчу силу в системі політичних відносин. Поєднання християнського провіденціалізму з земним суб'єктивізмом та індивідуалізмом уособилось у вченні про свободу індивідуального вибору й особистої відповідальності перед вищим неземним суддею [1, с. 29].

Початок Середньовіччя відзначається апологетикою та патристикою (від грец. *ἀπολογία* – захищаю, лат. *pater* – отець). Берегова Г.Д. зазначає, що у цей час відбувається боротьба проти античної філософії, формуються й утверджуються нові фундаментальні принципи соціального життя на базі християнсько-теологічного переосмислення ідей античності й старозавітної міфології. Представники апологетики (Тертулліан, Лактацій, Юстин, Ориген, Климент Олександрійський) і «отці церкви» (Григорій Богослов, Василь Великий, Аврелій Августин) закликали правителів і освічених людей захищати переваги християнського вчення, котре пронизувало всі сфери соціального життя [2, с. 56].

З усіх «отців церкви» найбільший вплив на розвиток соціологічної думки мав Аврелій Августин, прозваний Блаженим (354–430). Головними творами є «Сповідь», «Про трійцю», «Про град Божий». В основу вчення Августина про розвиток людства покладено релігійне розуміння історії – провіденціалізм, за яким історія розглядається як вияв волі божої, за якою здійснюється божественна програма спасіння людини та світу. Божественна благодать, за Августином, приведе до спасіння небагатьох обранців і до осудження гріховної більшості. Осудження – це кара за первородний гріх Адама та Єви, її завершення – Страшний суд. Так провіденціалізм пов'язується з есхатологією (вчення про кінцеву долю людини та світу).

Августин зробив спробу описати всесвітню історію як єдиний, закономірний поступальний процес. Бог наділив людину душею і тілом, які перебували в гармонії, але через первородний гріх тіло вийшло з підкорення розумній душі й перетворило її у свою служницю. Людина любить тіло, забуваючи про душу, кращу частину, й віддаляється від Бога. В етичному вченні Августин порушує питання про свободу та свободу волі. Свобода волі – від Бога, і дається вона людині для здійснення вибору дій. Свобода ж – це здатність волі вибирати найкраще – божественну благодать. Божественна благодать «запрограмована» Богом заздалегідь, він знає про майбутні вчинки і помисли людини, тому лише Богові відомо, хто досягне спасіння [3].

Головні етапи розвитку суспільства Августин уподібнює періодам людського життя. Вони символізують шість днів творення Богом світу. Згідно з Августином в історії діють два начала: суспільство земне та небесне. Одні люди живуть за людськими стандартами, другі – за божественними, останнім визначено царювати у вічності з Богом. Оскільки існує свобода волі та вибору, то люди об'єднуються у два роди спільностей: одним притаманне прагнення до влади (правителі, підлеглі, підкорені); других охоплює почуття служіння поставлених до влади і підлеглих, взаємної любові [6].

Августин сформував модель теократичної держави, побудованої за умови абсолютного підкорення світської влади авторитету церкви, що обґрунтовувала право церкви та її претензії на панівне становище в суспільстві.

Соціально-політична доктрина Августина заснована на ідеї нерівності. Він софістичними аргументами захищав рабство та приватну власність багатіїв. «Гріховному»

та «тимчасовому» земному життю він протиставляв вічне й «блаженне» «потойбічне» існування.

Аніцій Манлій Северин Боецій (480-524) зарекомендував себе як один із представників освіченості того часу. Він детально розробив й обґрунтував ідею «семи мистецтв», розділивши їх на дві групи: 1) «трипуття» – гуманітарні знання (граматика, риторика, діалектика); 2) «чотирипуття» – природничі знання (арифметика, геометрія, астрономія, музика).

У перших школах IX ст. викладання будувалося за цією системою. Тут же зароджується і середньовічна схоластика (від грец. *σχολαστικός* – шкільний, учений). Надалі слово «схоластика» стало синонімом такої науки, що була відірваною від життя, далекою від спостережень і дослідів та базувалась на некритичному наслідуванні переважно церковних авторитетів.

Середньовічній свідомості притаманна двоїстість: світ розподіляється на духовний, небесний, божественний і земний, плотський, гріховний. І хоча перший (небесний) світ справжній, істинний, людина належить і до земного, гріховного світу. Тому філософія (а, відповідно, й соціологія) не може не розглядати і його проблеми. Людина середніх століть – це духовна істота, вона створена за образом і подобою Бога. Ключ до розв'язання «земних» проблем людина шукає у сфері духовності [5].

Духовність є найвищим критерієм реальності, тілесні характеристики і потреби – «неістотні». Якщо людина античності – природно тілесна істота, то для середніх віків вона є духовною. Теологічна зовнішність соціальної тематики хоч і була зумовлена історичною специфікою феодального способу життя, проте не означала припинення (чи, принаймні, істотного уповільнення) розвитку соціологічної думки.

Видатним реалістом Середньовіччя був Ансельм Кентерберійський (1033-1109). На його думку, поняття добра, істини, справедливості існують реально й незалежно від понять, що оцінюються як дійсні поняття, і від дій людини. Ансельму належить онтологічний доказ існування буття Бога (оскільки ідея Бога існує у свідомості людей, то це означає, що існує і Бог).

Ансельм цікаво висловлювався про навчання й виховання школярів. Виступаючи проти биття учнів, він доводив, що таким виховання можна сформувавши тільки злих, тупих і твариноподібних особистостей. «Створюючи потрібний образ, майстер то своїм знаряддям легко стискає й ударяє лист, то вишуканою ласкою розгладжує й заокруглює його. Так треба вчиняти й вам, якщо хочете, щоб школярі ваші просіяли вишуканістю характерів; погрожуючи їм різками, полегшуйте їм тягар ласкою і підкріпленням батьківської доброти й привітності». Кожен учень вимагає від учителя індивідуального підходу: «Як слабкому й сильному необхідна різна їжа відповідно до їхніх сил, так і слабкій і сильній душі визначено різне годування. Сильна душа втішиться й насититься їжею ґрунтовною ... душа ж крихка й така, що тільки вчиться слугувати Богу, потребує молока» [10].

Якщо зміст ранньої схоластики було викладено у творах Ансельма Кентерберійського, то розробкою її форми займався його молодший сучасник – француз П'єр Абеляр (1079-1142). Його перу належать праці «Введення в теологію», «Діалектика», «Так і ні», «Етика» («Пізнай самого себе»), «Історія моїх нещасть» і ін., де він прагнув відстояти права розуму та свободи в межах релігії; вважав, що логічно обґрунтований доказ буття Бога не суперечить вірі; закликав вивчати античну філософію, адже ніщо не заважало язичникам бути високо моральними людьми.

У трактаті «Пізнай самого себе» Абеляр розрізняє схильність до поганого вчинку, вольове свідоме рішення зробити цей вчинок і сам вчинок. Схильність до зла ще не є саме зло, а отже, не гріх, це лише вияв слабкості людини. Вчинки також не можна назвати гарними або поганими. Зло полягає лише в згоді на свідомо поганій вчинок.

Вчення Абеляра підкреслювало особисту відповідальність людини за свої вчинки, робило акцент на свідомості її поведінки. Джерелом голосу совісті є природний

моральний закон, властивий усім людям від природи. Роблячи зло, злочин, гріх, людина йде проти голосу совісті, заглушає його в собі. Людина з власної волі здатна робити добродіє вчинки. Саме свобода вибору підтверджує премудрість творця. Людина сама відповідальна як за свої заслуги, так і за гріхи. Обмеживши сваволлю Бога природною необхідністю, Абельяр розширив можливості морального вибору людини [8].

Сигер Брабантський (бл. 1235-1282), професор факультету мистецтв Паризького університету, автор робіт «Про розумну душу», «Про вічність світу», «Про необхідність і взаємозв'язок причин» і ін. Він стверджує, що з кінця існування окремої людини не впливає кінець людського роду; світ вічний і нестворений, розумна душа безсмертна, оскільки вона «завжди з'єднана з деякою кількістю індивідів, у яких здійснює свою діяльність».

С. Брабантський відкинув догму про свободу волі та приречення. Він протиставив свободу не принципу необхідності, а тільки одній її формі – примусу. Знання і моральна поведінка людини взаємозалежні: «Добра справа – це те, що відповідає здоровому розуму; зла справа – те, що йому не відповідає. Здоровий же розум відповідає благу людського роду». Судити про добро та зло слід не в масштабах Всесвіту, а в людському суспільстві.

Значною заслугою С. Брабантського було відмежування знання від віри (сформулював вчення про двоїсту істину: істина раціонального знання може суперечити істині релігійного одкровення). Ще однією заслугою було відмежування етики від релігії. Етика С. Брабантського поєднує в собі раціоналізм з евідемонізмом. Розумна моральна поведінка – джерело щастя, але щастя – не культ насолод, а блаженство морального задоволення. [4].

Він також виступав за розповсюдження освіченості: «Ви повинні пробудитися, вивчати, читати, зрозумівши, що сумніви, що залишилися, спонукають вас до подальшого вивчення і читання, тому що безграмотне життя – це смертна труна невігласа».

Найпомітнішою постаттю Середньовіччя є Тома Аквінський (1224-1274), домініканський теолог, автор праць «Сума проти язичників» і «Сума теології». Особистість він розглядає як найвище з творинь розумної природи. Якщо інтелект Бога – сутність, то інтелект людини – потенція сутності. Заперечуючи пріоритет інтуїції та залишаючись на позиціях релігійного догматизму, він звертався до розуму, здорового глузду людини, що є джерелом свободи волі. Робити вибір і прагнути досягнення цілей людина може завдяки інтелектуальним судженням, якими вона керується у своїй діяльності [9].

Оскільки чеснота – основна функція людського розуму, то Т. Аквінський вважає можливим добродіє життя окремої людини й суспільства. Чесноти теолог поділяє на розумові, моральні й богословські. Розумові – це інтелектуально-умоглядні та практичні. Моральні чесноти виражають відносини між людьми (насамперед справедливість) і характеризують відношення людини до самої себе, до своїх пристрастей (мужність, помірність, щедрість тощо). Основними є чотири моральні чесноти: розсудливість, справедливість, помірність, мужність. Богословськими чеснотами є віра, надія, любов. Найбільш досконала й основна з них – любов. Богословські чесноти стоять вище розумових і моральних [7].

Т. Аквінський поділяв людей на вищий клас – правителів, середній – воїнів, суддів, чиновників, вчених, священників і дворян, нижчий – найманців, ремісників, «брудний люд». Природні закони, які водночас визначають і моральні норми, на його думку, поступаються і підпорядковуються законам вічним, божественному розуму, але не суперечать йому. Людські закони (право народів і позитивне право) можуть розходитися з природними, а божественні, відображені у Святому Письмі, виправляють недосконалість людських законів. Мета державної влади – забезпечити благо суспільної істоти – людини. Ідеалом форми державного правління є влада одного (монархія). Т. Аквінський обґрунтовує право народу скинути тирана, який порушує принципи справедливості. Церква має панувати над громадянським суспільством, духовна влада – над світською.

Єретики підлягають смертній карі, а монахи-домініканці перетворюються на «псів Господа». Аквінський теоретично обґрунтував необхідність інквізиції і розробив вчення про індульгенції.

В середньовічний період відбувалося загальне зниження рівня освіти й культури, незначними були соціальні дослідження – схоластика та теологія загальмували розвиток наукового знання. Однак схоластика як специфічна форма світосприйняття все ж таки мала певне позитивне значення: відбулося своєрідне відновлення після тривалої перерви античної спадщини, своєрідним шляхом просувалася розробка проблем людського пізнання, висунута була теорія «двоїстої істини», що призвело до звільнення філософії з-під впливу релігії. Наука й віра починають розвиватися за своїми власними закономірностями, що стало основою всієї нової культури.

Середньовіччя – це час, коли життя суспільства повністю контролювалося церквою, коли королі Європи правлять лише з благословення римських пап. Однак багатівікове правління церкви не знищило, а підсилило соціальну несправедливість. Багаті й бідні продовжували грішити. Раз у раз з'являлися єретики, що бентежили мирян гріховними проповідями, виникали секти, проводирі яких по-своєму витлумачували Новий завіт. Єресі проникли й у середовище інтелігенції, про що свідчать ідеї П. Абеяра і С. Брабантського. Так назрівала ідейна криза християнства – необхідно було примирити Бога з гріховним світом. Попереду – «перехідна» епоха Відродження, за нею – багата на ідеї епоха капіталізму. Суспільний розвиток істотно прискорювався, ускладнювався й вимагав нових соціальних рішень.

Література

1. Берегова Г.Д. Генеза розвитку філософської думки: Тематичний курс лекцій для магістрантів. Модуль I. – Херсон: Айлант, 2010. – 120 с.
2. Берегова Г.Д. Соціологія: Частина I. Історія соціології: Навчальний посібник. – Херсон: Айлант, 2011. – 322 с.
3. Гофман А.Б. Семь лекций по истории социологии: Учебное пособие для вузов. – 5-е изд. – М.: Книжный дом «Университет», 2001.
4. Захарченко М., Погорілий О. Історія соціології (від античності до початку ХХ століття). – К.: Либідь, 1993.
5. Зборовский В., Орлов Г. Введение в социологию. – Екатеринбург: Изд-во урал. ун-та, 1991.
6. Зборовский Г. Е. История социологии: Учебник. – М.: Гардарики, 2004.
7. История социологии: Учеб. Пособие / А.Н. Елсуков, Г.Н. Соколова, Т.Г. Румянцева, А.А. Грицанов; Под общ. ред. А.Н. Елсукова и др. – 2-е изд. – Мн.: Высшая школа, 1997.
8. История теоретической социологии. В 3 кн. / Под ред. Ю. Н. Давыдова. – М.: Канон, 1997.
9. Соціологія / За ред. Макеєва С.О. – К. Українська енциклопедія, 1999.
10. Соціологія: Курс лекцій: Навчальний посібник / За ред. В.М. Пічі. – К.: Новий світ-2000, 2004.

Дубовик Л.П.

ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» (Україна)

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ІСТОРІЇ СОЦІОЛОГІЇ³

Криза натуралістичного пояснення сутності соціально-історичних явищ змушувала шукати нові підходи в розумінні соціального. У цей період інтенсивного становлення психології спостерігаються спроби визначити механізми та детермінанти індивідуальної та групової поведінки, через які можна було пояснити суспільні відносини, механізми соціального розвитку. Щоправда, представники психологічної науки зверталися до

³ Фрагмент лекції з історії соціальної психології для магістрантів спеціальності 015 професійна освіта (Економіка).